

УДК 655.512(092)

І.С.Квітко, З.І.Курдина

ІВАН ОГІЄНКО - РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ

Визначний педагог і історик, філософ і мовознавець, етнограф і митець, богослов, Іван Огієнко (1892-1972) приділяв серйозну увагу видавничій діяльності і залишив нащадкам цікаві спостереження і важливі розробки в галузі редагування.

Можна виділити два основні аспекти, пов'язані із внеском Огієнка у редакційно-видавничу справу: теоретичні дослідження і практичні роботи у сфері українського мовознавства та досвід безпосередньої видавничої діяльності. Зупинимося на цих аспектах.

"Рідна мова - це найважливіша основа, що на ній зростає духовно і культурно кожний народ" - так починає І.Огієнко свій програмний твір "Наука про рідномовні обов'язки" [3,с.4], визначивши водночас провідну лінію своїх редакторських та видавничих починань. У відомій праці "Вчимося української мови" він підкреслював: "Кожен інтелігент, кожна письменна

людина, кожен громадянин мусить добре собі усвідомити, що в культурного народу є завжди дві мови: жива народна мова і літературна, цебто мова часописів, книжок"; ці слова прямо адресовані редакторів, "бо ж розвиток літературної мови - показник розвитку нації" [2,с.3]. Ядром літературної мови І.Огієнко вважав мову Наддніпрянської України і пропонував "відкрито, щиро прийняти її, визначити її єдину, визначити її своєю матірною мовою, а тоді станеться у нас подія величезної ваги: цілий український народ об'єднається спільною літературною мовою - своїм найціннішим духовним скарбом" [2,с.5]. Зауважимо відразу, що сьогодні, коли в процесі державотворення ґрунтовно переглядаються основи загальноукраїнської літературної мови і точаться дискусії щодо шляхів її дальшого розвитку, ці підходи І.Огієнка, підходи глибоко наукові, вільні від суб'єктивізму і місцевих амбіцій, є дороговказом для редакторів.

Величезну увагу приділив І.Огієнко упорядкуванню українського правопису. І сьогодні актуально звучить його зауваження, що "в нашому культурному житті нема, здається, другої такої ділянки, як правопис, де було б стільки сперечань і непогоджень" [8,с.3]. Причини цього він вбачав у тому, що нерідко складали правопис "нефахові люди", які погано знали історію мови. Щоб виправити становище, він очолює створену 1918р. при Міністерстві народної освіти у Києві Правописну комісію, яка опрацювала "Головніші правила Українського правопису". У січні 1919 р. "Правила" було запропоновано для використання.

У 1923 р. І.Огієнко зробив спробу упорядкувати лінгвістичні знання у струнку систему, що повинна була охоплювати правописний кодекс, розділові знаки, підрядні речення, милозвучність мови. В результаті з'явився "Український правопис з словничком", що став настільною книгою в усіх українських видавництвах.

Як зазначалося вище, І.Огієнко займався проблемами співіснування літературного й розмовного варіантів мови. Живучи у 20-х р. в Галичині, він мав можливість докладно ознайомитися з прийнятою тут літературною мовою і з метою "допомогти обом кордоном поділений сторонам" уклав у 1924 р. "Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних". У передмові читаємо: "Стабілізація мови - це в нас розуміння мови дуже широке, бо ще занадто сильні живі місцеві впливи. Ніхто не в'яже розвою живої літературної мови, але домагання стало у нас загальним - не вживати таких місцевих слів і форм, що їх не розуміє більшість читацької маси" [4,с.3]. Словник був дуже простим у користуванні: діалектизми розміщувались за

алфавітом, поряд стояло літературне слово; зрозуміло, яке значення мала ця праця для редакторів. Враховуючи тенденції у мові деяких сучасних часописів, доцільно було б її перевидати і сьогодні.

Матеріали, зібрані під час роботи над "Словником місцевих слів", І.Огієнко частково використав при опрацюванні "Українського стилістичного словника" [6]. Щоправда, вже існували словники Б.Грінченка та Є.Желехівського, але І.Огієнко вважав, що вони для довідок до вивчення літературної мови не завжди можуть бути корисними, бо містили не лише літературну, але й діалектну лексику та й майже не давали стилістичних рекомендацій. Працюючи над словником, І.Огієнко "підняв" такі могутні шари української мови, як давня українська мова, сучасна жива народна мова, мова літературних творів, написаних в усіх регіонах України, розділених кордонами, мови інших слов'янських народів (що було потрібно для порівняння). Словник побудований в алфавітному порядку, що полегшувало користування ним; велике значення надавалося вимові, зокрема наголосу, та нюансам вживання того чи іншого слова у різних стилях та діалектах. "Український стилістичний словник", хоча від часу його створення пройшло понад півстоліття, ще й зараз становить значний інтерес для дослідників мови, літераторів і, безумовно, видавничих працівників.

У 1930 р. побачила світ праця І.Огієнка "Сучасна українська мова (Мова Максима Рильського)". Автор акцентує увагу на багатстві мови Рильського, "вихованого, як і кожен український інтелігент, не тільки на своїй літературі, а й на галицькій" [6, с.5], наводить численні приклади її стилістичних можливостей. Завдяки цьому детальний розгляд мовних особливостей відомого українського поета набрав характеру практичного посібника як для літераторів, так і для редакторів.

Лінгвістичні праці І.Огієнка мали величезне значення не тільки для мовознавців. Головне завдання, яке він ставив перед собою, - навчити українських працівників пера літературної мови, - мало і суто практичну мету: розробити нормативні документи і теоретичні засади для роботи над твором. Саме тому дослідження Огієнка у галузі мовознавства можна розглядати і як великий внесок у редакторську справу.

Видавнича і редакторська діяльність І.Огієнка розпочалася ще у 1899-1900 рр., коли він редагував рукописний шкільний журнал "Моя бібліотека". До 1917 р. він публікує переважно мовознавчі праці, у 1917-1920 рр. як міністр освіти та віросповідань організує видання навчальних, довідкових видань. У 1919 р. він

редагує позаурядову демократичну газету "Наш шлях".

1920 р. у польському місті Тарнові Огієнко створює видавництво "Українська автокефальна церква", яке у неймовірно важких умовах видало за три роки близько 50 книжок історико-культурного та освітнього характеру. У ці ж роки він співпрацює з Науковим Товариством імені Т.Шевченка, бере участь у випуску "Записок" Товариства і "Літературно-наукового" вісника".

Найбільш плідними у видавничо-редакторській діяльності Г Огієнка були 30-ті роки. У цей час він видає журнали "Рідна мова" і "Наша культура".

У журналі "Рідна мова", крім статей та наукових розвідок, І.Огієнко вміщує популярні матеріали, відповідає читачам, торкається відомостей з топоніміки, етимології, синоніміки тощо. У Бібліотеці "Рідної мови" побачили світ праці І.Огієнка "Складня української мови", "Наголос чужих слів в українській мові", "Український літературний наголос", "Рідне слово" (у двох томах), "Нариси з історії української мови" та інші, призначені в основному широкому колу читачів. Основною метою Огієнка-редактора було відкрити народу скарби його мовної культури.

Девізом праці "Як писати для широких мас" учений поставив вислів: "Ясний стиль - то найкращий стиль". Праця поділяється на розділи, кожен з яких має характер основних тез: "Пишучи неясно, шкодимо розвитку своєї культури", "Не вживайте грубих варваризмів у своїм писанні", "Не вживайте чужої фразеології", "Обминайте віддієслівні іменники", "Не будьте занадто складних речень" [9].

І.Огієнко обгрунтовує необхідність відмовитися від зарозумілого, орієнтованого на еліту наукового стилю і зазначає, що в цілому світі вже панує думка, що ясний і простий стиль - то найкращий стиль. "Але в нас часто пишуть так, що й досвічена людина не второпає. Кидається це у вічі і особливо дошкуляє у виданнях популярних, для читання широких мас призначених. Простота думання, називання речей їх властивими іменами - це питоменна ознака нашої живої мови; кожен письменник мусить це зрозуміти і цілою істотою своєю пережити, коли хоче, щоб його твори були справді зрозумілі і корисні для народу". І далі - пряма вказівка редакторів: "Популярний виклад - найважливіший і найцінніший", а разом з тим і найтрудніший. Ми ще не позбулись шкідливого забобону, що існують нарізно "стиль науковий" і "стиль популярний", нема такого - існує стиль тільки простий, ясний і стиль темний, заплутаний" [9, с.8].

В кожному розділі праці, розкриваючи його заголовок, І.Огієнко дає чіткі рекомендації авторам і редакторам, посилаю-

чись на власні спостереження та досвід інших вчених. "Не той робить добро, хто пише красно, честь і хвала тому, хто пише ясно", - завершує дослідник [9, с.16].

У травні 1930 р. УАН випустила "Історичний словник української мови". Задум його виник в І.Огієнка ще 1919 р.: будучи ректором Кам'янець-Подільського університету, він доручив працю професорові Є.Тимченку. За один рік було складено 30 тисяч карток. Навесні 1920 р. Кам'янець-Подільський університет подарував словниковий матеріал УАН, де організували комісію для складання "Історичного словника української мови" під головуванням Є.Тимченка. У 1931 р. у Варшаві вийшла праця І.Огієнка "Історичний словник української мови: Критично-методологічні уваги", що стала, по суті, рецензією на перший том словника. Об'єктивні, глибоко наукові зауваження рецензента являють собою настанови редакторам довідкових видань. Насамперед, І.Огієнко зазначає, що упорядники обмежились пам'ятками, починаючи з ХІУ ст., і не врахували творів ХІ ст. Крім того, "більшість джерел - передруки, часом дуже сумнівні, не оригінали... Невиробленість загального методу і плану праці зайшли так далеко, що використали не оригінал "Лексикону" П.Беринди 1627 року, а його а його не скрізь добрий Кутівський передрук 1653 року..." [3, с.3]. Тут же зауваження щодо культури видання: "Видання академії наук має все-національне значення, і не можна його складати на основі неясних чи сумнівних джерел, покладаючись на те, що там хтось "написав олівцем" [3, с. 5].

Цікавиться І.Огієнка і досвідом українського книгодрукування, що позначилось на його працях "Історія українського друкарства", Дерманська друкарня: Нарис культурного життя давньої Волині" та ін.

Потрібно відзначити також дві риси, що характеризують видавничо-редакторську діяльність І.Огієнка: знання соціальних потреб та запитів читачів і твереза оцінка книжкового ринку, що дозволяло йому успішно поширювати журнали та серійні видання, які виходили у "бібліотеках" редагованих ним журналів.

Редакторська спадщина Івана Огієнка потребує глибокого, всебічного дослідження, як невичерпне джерело ідей, поглядів, оцінок. Його редакторський досвід повинен служити сьогодні новій Україні, на вітар якої вчений поклав усе своє життя.

1. Іван Огієнко: Незабутні імена української науки: Тези доп. Львів, 1992.
2. Огієнко І. Вчімося рідної мови! Жовква, 1933.
3. Огієнко І. Історичний словник української мови: Критико-методологічні уваги. Варшава, 1931.
4. Огієнко І. Початок друкарства в Уневі. Львів, 1926.
5. Огієнко І. Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних. Жовква, 1933.
6. Огієнко І. Стилiстичний словник української мови. Львів, 1924.
7. Огієнко І. Сучасна українська мова (Мова Мак-

сима Рильського). Варшава, 1931. 8. Огієнко І. Український правопис і основи літературної мови. Жовква, 1933. 9. Огієнко І. Як писати для широких мас. Жовква, 1934.

Стаття надійшла до редакції 15.01.93.